

INGEBORGA CYGANKIEWICZ*

A VILLAGE IN THE PARK SCENERY

WIEŚ W KRAJOBRAZIE PARKOWYM

Abstract

This article presents a brief description of the state of research on the idea of the village in the landscape park. This concept has many features that justify its prevalence in the practical activities of spatial planning, because it can be a form of realization of the idea of sustainable development.

Keywords: village, landscape, sustainable development

Streszczenie

W artykule przedstawiono krótką charakterystykę stanu badań na temat idei wsi w krajobrazie parkowym. Koncepcja ta ma wiele cech, które uzasadniałyby jej rozpowszechnienie w praktycznych działaniach planistyczno-przestrzennych, bowiem może ona stanowić formę realizacji idei zrównoważonego rozwoju.

Słowa kluczowe: wieś, krajobraz, rozwój zrównoważony

DOI: 10.4467/2353737XCT.15.001.3746

* Ph.D. Eng. Arch. Ingeborga Cygankiewicz, Institute of City and Regional Planning, Faculty of Architecture, Cracow University of Technology.

1. Introduction

Today use of rural areas is dominated by exploitative approach to a variety of rural resources, including natural resources and landscape, which is fundamentally incompatible with the standards of sustainable development [4, 8]. There is a tendency to treat the countryside as an easy available reservoir of a variety of goods of which the possible free use is sometimes allegedly justified by the priority of the urbanization needs. This manifests in treating rural areas as a resource of a “free space” from which one can take without any restrictions, for example for the purpose of investment and construction, and in particular a chaotic settlement for non-agricultural population [6, 7, 11, 12].

Another, related to urbanization form of exploitation of the country's agriculture, is development of industrialized methods of agriculture, resulting in drastic changes of nature and landscape, sociocultural and of other kind, that are changing the face of the countryside, usually in a negative and irreversible or difficult to fix manner [9, 17]. A modern agricultural technology focused exclusively on profit and it does not take into consideration the environmental costs.

Current trends in the development of rural areas, including ones that in the long run, could lead to the negative effects in terms of nature and landscape, are being passively accepted by the applicable planning and spatial development guidelines. Changes in the land-use plans are made ad hoc, without a clearly defined idea of ordering [8, 23, 24].

The idea of “Landscape Park” stands in the opposition to the above-mentioned negative trends of development. At the same time, as mentioned provides an opportunity to guide the transformations of the countryside, in the spirit of sustainable development. The outline of the “village in the landscape park” is the idea of an attempt to define the purpose and vision of the transformation of spatial planning of Polish countryside, in a fairly comprehensive, though still very general manner, which provides advice on issues concerning shaping both compositional and rural landscape and settlement of non-agricultural population agriculture (preferably organic or integrated), recreation (model sustainable recreation) etc. This is a theoretical concept, which is still under development, requiring undoubtedly clarification of many its elements, but with the characteristics of a project of a model development of an “ideal village”, setting out overall prospects for rural development which is based on the principles of sustainable development.

1.1. State of research – characteristics of the idea of “the village in the landscape park”

The term “village in the landscape park” is present in the literature for decades, therefore it was necessary to determine the status of research in this area, gathering at first works of the authors that bring this concept in their work, their arguments, and their appeals to the embodiments of this idea in historic times, and today, in Poland and abroad.

A rural architecture issues has been included in separate subsection, with particular emphasis on the work of Cracow scientific community. It is important to note complementary views of Cracow and Cracow architects and village landscapers who do not formally cooperate with each other too closely, however, have managed to create basis for the idea of “the village in the landscape park”.

1.1.1. "Village in the landscape park" – birth of the concept

There is no information on whether the General Dezydery Chłapowski ever used the phrase "a village in the landscape park" or similar, but when writing about the birth of this concept, it should be noted that many elements of this idea was realized in practice by the General in a pioneering farmland in Turwii and in other areas of his estate. General Dezydery Chłapowski (1788–1879) is rightly regarded, as a precursor of the conservation of rural landscape and the creator of development of rural landscape in Poland, and one who was the first to introduce progressive methods of agricultural crops.

Undoubtedly on his work had influenced by foreign travels, during which he developed his knowledge by practicing in such places like farmland of the duke of Leicester or in Scotland where he studied the principles of modern agriculture. Advanced knowledge of farming in England, which was achieved through a harmonious blend of nature and culture, not only aroused admiration but also inspired in others willingness to follow suit.

In his book *O rolnictwie* he wrote: "In England and Scotland structured fields allows these countries to take the form an English garden (...). Not for the sake of beauty, I wish to see this agriculture ushered in with us, but for the wider benefits that flow from it (...). In short, as in any endeavor, if the arrangement of the square root is good; the execution will be easier and more effective" [5, p. 188].

Proposed by Chłapowski appropriate management of open landscape was thus serve not only the ordering, or beauty, but had a purpose of bringing a greater efficiency and utility. General Chłapowski was the first attempt to change of the holding pattern of Polish agriculture based on the English example by introducing crop rotation instead of three-field crop rotation. The revolutionary concept of the farming involved also transformation of the landscape. This was done through the introduction of a dense network of woodlots. Plantings were to serve not only as windbreaks, but also the economic function (logging, locating bee hives), biological (area for wild animals and birds, windproof function etc.) and aesthetic [9]. Implemented by the General farsighted concept of nature and landscape provided many practical tips, being very useful, even today, and allowed creation of more precise concept of the farming "landscape park", particularly with regard to issues of woodlots. Started by General in the nineteenth century policy of afforestation and reforestation, having a great importance in nature and landscape, is being a highlight of the numerous studies continued during the inter-war and post-1945. In the 50's, the Department of Dendrology and Pomology PAN in Kórnik, conducted thorough research in the area of Turwia which concerned the impact of different types of plantings (alley roadside plantings, wooded belt) on some of the local climate factors. According to this research, properly designed system of greenery, has a positive impact on crop yields, which are located in the strip of land protected from the wind. The impacts of this are so clear that even necessary to use in Poland, and the establishment of a broad, all kinds of safety belts should be according to contemporary scientists, the dominant element in the shaping of the landscape [1].

Ignacy Tłoczek in the publication *Kształtowanie zieleni w krajobrazie wiejskim* mentions that the idea promoted by Chłapowski found many followers in Silesia and Greater Poland and share plantings were carried out in the nineteenth century, not only to improve the environmental conditions but also with a aim to raise the artistic values of the landscape [22].

General's model farm, located in Turwia near Poznań, was for other farmers an example of harmonious combination of beauty with utility, as well as fully planned transformation of the landscape in order to modernize and improve economic conditions. This represented the first prerequisite of creation of composite landscape. Today is one of the oldest surviving green fields assumptions. In the palace Turwia Institute of Environmental Research Institute for Agricultural and Forest Sciences is located, while areas of Dezydery Chłapowski's estate has been used to create Archaeological Nature Park of his name.

Writing about the General's merits in relation to formation of the idea landscape park, it need to be mentioned, that they were inspired by the landscapes of the British countryside, truly admired, but also thoroughly analyzed during his training trips there, which could be now called a study trips. A combination of beauty and utility, which General sought in shaping of the agricultural landscape in his estate were cultivated in Britain much earlier. Nineteenth-century industrial revolution despite quite significantly transforming the British landscape, did not thwart this idea, and even in relation to many areas of agricultural and gardening was a positive impulse of further modernization.

Today's Great Britain has one of the best-groomed and most distinctive in Europe resources to rural landscapes. It owes this image thanks to consistently introduced by centuries, positive steps in spatial planning, landscape and compositional development, such as introduced in the eighteenth and nineteenth centuries "Agricultural Revolution", a so called. "Parliament Enclosure Acts" directly responsible for the management of land etc. Elongated, narrow fields in the pooling of rural households was replaced by the square and planted hedges (surrounded by low walls created by laying of dry stone), which facilitated the transition from agriculture to animal husbandry.

The largest increase in pooling coincided with the "garden revolution" and the emergence of a new direction in garden design. The prevailing until now, style of geometric measurement by use of calipers and measure, began to lose its popularity [10]. To combat with the alien to nature "creations" went together philosophers, poets, aestheticians and many of naturalists and explorers. They have praised rustic nature and beauty of the gardens of China. Concept of regularly shaped gardens slowly began to disappear from the landscape elements. Barriers between the park and the surrounding landscape, started to disappear by use of the so-called invisible fence. The former included ditches with hidden in them hedges or low hedges. These elements constituted a closure to garden area but were not longer a barrier to human eyes. Thanks to this method, the garden was becoming connected directly to the surrounding landscape and the optically magnified.

William Kent is considered to be a precursor of the naturalistic style in garden design, one that treated the garden as an integral part of the landscape. Inspired by him, a whole galaxy of other architects transformed the English landscape park Lancelot Brown, William Chambers, Humphrey Repton [21].

At that time popular as well was, promoted by Stephen Switzer idea of decorative farm – called by the French *Ferme Orne* (ornamental farm), which was executed in the estate of the poet William Shenstone. Today the English countryside landscape is the result of many contemporary efforts both to modernize agriculture, as well as to meet the requirements of the new garden trends. In the classic British work about countryside planning we can read: "English village has long been the center place as an object of love and pride of the British, both villagers and townsfolk. It is also seen by visitors from outside the Islands, as a particularly distinctive and attractive «product» English way of life. «A product» that is

useful, often beautiful, or at least comfortable, full of charm and character. And finally, it is seen as a record of a long history, a work of man, and equally a product of time. Affection that we have to our old villages, as well as pride, is both natural and laudable. We would be foolish and wasteful, unworthy of our heritage, if we would not take every effort to protect the traditional harmony” [16, p. 5].

These words belong to Thomas Sharp, in the twentieth century, a leading rural scientist, whose work *The Anatomy of the Village* is a summary of experience in forming the British countryside. Of course, this work could not be known to General Chłapowski since it has been published a few years after the death of the General, but it is possible that it was an inspiration to the creators of the Cracow school of landscape architecture, which coined the concept of a “rural landscape park”.

The concept of a “landscape park” was formulated for the first time by professor Janusz Bogdanowski in 1976 in his work *Composition and design in landscape architecture*. It was in a way an expression of his concern about the future space in which humans will live in relation to a symbolic year 2000, while the concept of “Landscape Park Tomorrow”, “has been a proposal of solutions to already growing spatial problems”.

Theoretical design proposed by prof. J. Bogdanowski, assumed reconciled urbanized landscape, open and green and based on the “art of shaping space for human needs (...) according to the characteristics of the environment”.

In the vision of the model landscape there was no room for conflict between nature and the natural and artificial human economy. The goal was to solve any problems solely on the basis of harmony. This was to serve the purpose of the best use of resources in order to develop spatial structures not under pressure of one element but based on each and every one of its components.

The concept of “Landscape Park of Tomorrow” was based on the conscious shaping of space and was meant to create a rich and diverse natural landscape.

Natural landscape contained in addition to asset production (resulting from economic rationale) the recreational value. The main advantage of this concept was to provide a compact construction of regional village areas, being put against the expanse of crops and woodlots and to be also linked to each other with a collision-free road network important for hiking and traffic.

Presented by Bogdanowski in the seventies of the twentieth century model of “correctly shaped farmland” has many attributes of the landscape, that today we would refer to as “sustainable”. After all, this model is close to the rural postulates as expressed by Sharp and the agricultural experience of General Chłapowski. These attributes, as we have noted, come in a straight line from the British tradition of shaping the rural landscape, where the main objective was to improve human ability to combine beauty with utility.

1.1.2. Rural postulates of a village in the landscape park

Many elements of the idea of the village in the landscape park can be found in the rural architecture works of School of Architecture in Cracow, whose representatives were professors Andrzej Rzymkowski, Mieczysław Chowaniec, Andrzej Solecki, August Bochenski as well as representatives of the younger generation.

Andrzej Rzymkowski used in his studies on the modernization of agricultural settlement tools and techniques of a, as we would say today, environmentalist – being conscious of

a crucial role of natural factors in shaping the rural landscape: soil, water, wind and sun. Using this point of view, he assessed the layout of rural settlements, especially in the mountains, and saw the need for a radical restructuring of this settlement system, and in connection to that the whole system of fields, meadows and forests. The old rural settlements, located mostly in the bottom parts of the valley (due to the proximity of water and old communication routes) should be replaced, according to Rzymkowski, by new settlements that would be localized in the higher parts of the valley slope above frozen zones and flood plains. The draft model proposed division into six hypsometrical floors of crops. The bottom of the valley, up to the frost lagoons would be used for meadows. The bottom strips would be also used for main transport passages, and was allowed for location of service buildings, both commercial and industrial.

Next floor would hold ranges of orchards, and over them – a new development in a linear form or in the form of compact hamlets. Above the buildings – crops and pastures should be located, while and on the top floor – a forest enclosing the whole settler – farm module.

Adopted by Rzymkowski program of spatial development plan would provide benefits not only of the economic nature but also would increase significantly landscape qualities of the valleys. This is how Rzymkowski described his concept of such landscape “from the bottom transport arteries, which are free from development, we obtain a free field of view of the attractive scenery of the mountains. From the estate (...) we are seeing the opposite slope with deep base lookout reaching the bottom of the valley, the views to the valley axis are gained by increasing surface horizon and are infinitely more attractive than those observed with the building located on the bottom of the valley. When viewed from the top (possibly related to tourism) the substantial advantage of the landscape is the focus of settlement in the form of compact hamlets, leaving large, undeveloped space” [14, p. 67]. Connecting beauty and utility in design, was to be realized based on this concept, having all the characteristic of the idea of the village in the landscape park.

Mieczysław Chowaniec was the creator of the theoretical concept of concentration of rural settlement together with the concentration of services. Proposed by him models of the modernization of rural settlement systems have, in addition to functional and technical objectives, clear goal to create a compositional landscape. He believed that the type of chain housing settlements, so characteristic for villages of Lesser Poland, is an anachronism that requires substantial reconstruction in a situation where most of the population has ceased to engage in agriculture. He argued that in the case of the linear type of housing reconstruction is technically possible and desirable when taking to the account compositional landscape, moreover an upgrade to linear housing can be conducted without exceptional investment.

Developed by Chowaniec models of modernization included the release of the open countryside village from scattered detached dwellings by concentrating new developments in rural areas in a designated location in relation to the social and commercial center of the village. Area of relatively intensive rural housing would be in isochrones located not further than 10 minutes pedestrian access to the said social-service center. Chowaniec saw the possibility and rationality of a substantial reduction of the existing building chain bands and designation of sites for new construction in bands parallel to the band shortened, of course, under that isochrones. High trees accompanying abandoned and stripped of buildings habitats according to Chowaniec could become the basis for creating windbreaks belts and other high green corridors and field avenues. This was to be implemented by adding roadside trees and scattered clumps of tree plantings. Concentration of housing in a fairly rigorously

designated area would also allow for consciously composed panoramas of the countryside accordingly with the principles of building development in the open countryside.

Problems of aesthetic of rural dwellings and their principles of composition in the open landscape, role of green on the ground habitats inside the country side, and within grassland zone – together with the demands for the protection of the rural environment and cultural values in spatial planning, including urbanization, have been an important part of the published scientific work of Chowaniec [6, 7]. All these considerations are being very relevant to the instantiation of the idea of the village in the landscape park, however, particularly inspiring appears to be models of concentration of rural buildings mentioned above, the implementation of which would possibly substantially improve the quality of the rural landscape.

Andrzej Solecki, when investigating the settlement of Polish Spisz, pointed out the special natural and landscape values of those planning and spatial systems, highly original, not having a counterpart in other areas of Poland, known as band- coaxial type, at that time without tendency to disperse building [17–19]. In the 60s of the twentieth century, when Solecki conducted his research on Spisz, rustic villages, such as the Nowa Biała, Frydman, Krempachy and others, had buildings developments of a compact and structured nature, in terms of dimension and situational closing, having finely designated and respected borders which were separating dwelling areas from the agricultural land. Very interesting is Solecki's diagnosis. In his opinion durability of the system of spatial planning and settlement in the region of Spisz, which is derived from the XIII–XIV century colonization under the German law, is to be explained rather by economic stagnation of the region, which traditional socio-economic structures in these years, were still not impacted by the urbanization stimuli, than conscious and disciplined respect of the people of spatial planning. Villages in Spisz along with the surrounding landscape created a layout that is very similar to the idea of the village in the landscape park. Solecki postulated to even further emphasize these environmental values and in perspective lead to the transformation of the landscape of Spisz into the forest and park area.

Currently, landscape of Spisz undergoes transformations in a way that is sometimes in conflict with these demands. Limits of the existing building and housing areas are no longer respected: building plots tend to be determined where there been fields and pastures, the principle of residential zoning in isolation from economic zone component ceased to apply, built over is the interior zone of the village, the so-called "Nawsie" etc. Spisz, which rural landscape could be comparable in terms of compositional discipline of development areas, to touted by Sharp discipline of spatial planning of the English countryside, is increasingly moving away from the ideal of the village in the landscape park.

Very interesting field research of the Lesser Poland regions and derived from it thoughts on the re-composition of the landscape on the basis that are having a lot to do with the idea of the village in the landscape park, was presented by August Bochenski [2, 3, 15]. In his studies he sought to organize an agricultural land. This objective was to serve an introduction of a new settlement system involving the focusing rural housing in a band around existing transportation routes. In his concept, an important role is being played by bands of tall greenery, that is connected to habitat parcels. These units, being interconnected by strands of specially designed high greenery, would as a result create a network of green plantings bands, enriching rural landscape.

An attempt to merge the various elements of the idea of the village in the landscape park, dispersed in the work of Bogdanowski, Novak, Rzymkowski, Chowaniec, Łuczyńska-

-Bruzdowa, Bochenski and other authors, was conducted by Marek Kowicki in his work *Wieś przyszłości jako alternatywa osadnicza miasta*. He presented the outline of a single concept, which takes into account more and more prevailing conditions and directions of development and management of rural areas, especially in Galicia. As the most significant trend, a permanent increase in the number of non-agricultural population living in rural areas, both that comes from local families and immigrants, was classified. In many villages of the Lesser Poland proportion of non-agricultural population (including farming for only self-supply) for several decades already, has far exceeded the percentage of people making their living exclusively or mainly based on the agriculture

Kowicki notes that even today there has not been implemented in Poland a settlement system designed for non-agricultural population, taking into account the specific nature of this category of rural residents. As a result, non-agricultural population still continues to adhere to this traditional, appropriate for a typical farming village settlement system that is characterized by extensive, not to say – wasteful, in relation to changing circumstances, the use of land for construction purposes. This is done at the expense of fields, and areas of open landscape, often by “consuming” for the purpose of building industry its most attractive areas. The author emphasizes that it is crucial for the rehabilitation of rural areas and the ability to create the park like surrounding landscape, to concentrate buildings for non-agricultural population in carefully selected locations, if they decide to live in rural areas.

He points out that on Polish land there has been at past quite numerous examples of intensive non-agricultural settlements in rural areas (such as craft and merchant towns founded in historical times in areas of aristocratic and noble estates), as well as perhaps less numerous but still exemplary, very disciplined in terms of spatial planning agricultural settlements (eg. Ferdynandian’s and Josephinian’s settlements). Only references to this kind of disciplined planning for settlement in rural areas would open up the possibility of the idea of “the village in the landscape park”.

Kowicki presents scenarios of investment measures, that would transform the village band in the tight, disciplined planning and spatial systems of intensive building developments, modeled to some extent on the basis of formation of the above mentioned towns. He emphasizes, however, that the proposed model of rehabilitation of village areas and giving them characteristics of natural park landscape, can be carried out only as a result of a conscious initiative of its own residents. Their participation in the development of the “near Homeland” may be an opportunity to restore the landscape and architectural diversity between rural regions.

2. Conclusions

Summing up the above opinions, I would like to point out the essentially unanimous, as reported in all the cited papers, demand for a radical restructuring of rural settlement systems, as a basic condition for the modernization of rural development that in a harmonious way combines beauty with utility. While Sharp’s work is dominated by satisfaction that much of the English countryside meets this requirement, and the only need is to ensure that already developed qualities are not going to be destroyed, the work of Polish authors clearly shows serious concerns over the direction of the transformations taking place in the Polish

countryside, particularly in relation to the settlement trends executed without respect for the beauty and according to very particular criteria of usability. Rzymkowski, as mentioned, also sees the necessity of fundamental dislocation of buildings and other elements of rural development in order to optimally adapt to the climate and compositional landscape. Chowaniec makes achieving modernization dependent on limiting of spatial development expansion bands, roadside buildings, and concentration of dwellings in a specific localization, in spatially central zone of the village. Solecki points to the model of the traditional village Spisz, as an example, that the geographical and natural conditions that are very similar to the conditions in many villages of the Lesser Poland, allows to achieve a very disciplined in terms of spatial and architectural planning, settlement system. Kowicki points to a need of taking into consideration in the ongoing planning concepts, the relevant differences in settlement activity and its intensity, as they are appropriate for building a non-agricultural population living in rural areas, in combination with zoning for farmers.

1. Wstęp

W użytkowaniu terenów wiejskich dominuje dzisiaj nastawienie eksploatacyjne w odniesieniu do różnorodnych zasobów wsi, w tym zasobów przyrodniczo-krajobrazowych, zasadniczo sprzeczne z normami zrównoważonego rozwoju [4, 8]. Istnieje tendencja do traktowania terenów wiejskich jako łatwo dostępnego zasobu rozmaitych dóbr, z których możliwie swobodne korzystanie usprawiedliwiane bywa jakoby priorytetowymi potrzebami urbanizacyjnymi. Uzewnętrznia się to między innymi w traktowaniu obszarów wiejskich jako zasobu „wolnej przestrzeni”, z której można by czerpać bez zbędnych ograniczeń np. na cele inwestycyjno-budowlane, a w szczególności na chaotyczne osadnictwo dla ludności nierolniczej [6, 7, 11, 12].

Inną związaną z urbanizacją formą eksploatacji zasobów wsi jest np. rozwijanie rolnictwa metodami uprzemysłowionymi, powodującymi drastyczne zmiany przyrodniczo-krajobrazowe, społeczno-kulturowe i inne, zmieniające oblicze wsi, zwykle w sposób niekorzystny i nieodwracalny lub trudny do naprawienia [9, 17]. Współczesne technologie rolnicze nastawione wyłącznie na zysk nie liczą się z kosztami środowiskowymi.

Aktualne tendencje w rozwoju obszarów wiejskich, również te, które w perspektywie prowadzą do skutków negatywnych z punktu widzenia przyrodniczo-krajobrazowego, są biernie akceptowane przez obowiązujące opracowania planistyczno-przestrzenne. Przekształcenia w planach zagospodarowania przestrzennego dokonywane są doraźnie, bez wyraźnie określonej idei porządkującej [8, 23, 24].

Idea „krajobrazu parkowego” przeciwstawia się wspomnianym wyżej negatywnym kierunkom rozwoju. Jednocześnie – jak wspomniano – stwarza szansę na pokierowanie przeobrażeniami wsi w duchu zrównoważonego rozwoju. Zarysy koncepcji „wsi w krajobrazie parkowym” są ideą podejmującą próbę zdefiniowania celu i wizji przeobrażeń planistyczno-przestrzennych polskiej wsi w sposób dość kompleksowy, choć jeszcze nader ogólny, zawierającą wskazówki dotyczące zarówno problematyki kształtowania kompozycyjno-krajobrazowego obszarów wiejskich, jak i osadnictwa ludności nierolniczej, rolnictwa (raczej

ekologicznego lub integrowanego), rekreacji (modelu rekreacji zrównoważonej) itd. Jest to koncepcja teoretyczna, będąca nadal w fazie tworzenia, wymagająca niewątpliwie doprecyzowania wielu elementów, ale wykazująca cechy opracowania modelowego „wsi idealnej”, wytyczającego ogólne perspektywy zagospodarowania obszarów wiejskich na podstawie zasad zrównoważonego rozwoju.

1.1. Stan badań – charakterystyka idei „wsi w krajobrazie parkowym”

Pojęcie „wieś w krajobrazie parkowym” funkcjonuje w literaturze przedmiotu od kilkunastu lat, zatem konieczne było określenie stanu badań w tym zakresie, poczynając od przywołania prac autorów tego pojęcia i ich argumentacji, a także ich odwołań do przykładów realizacji tej idei w czasach historycznych i współcześnie, za granicą i w Polsce.

Wyodrębniono w osobnym podrozdziale zagadnienia ruralistyczne, ze szczególnym uwzględnieniem prac z krakowskiego środowiska naukowego. Można bowiem zauważyć uzupełnianie się poglądów krakowskich architektów ruralistów i krakowskich architektów krajobrazu, którzy formalnie nie współpracując ze sobą zbyt blisko, stworzyli jednak wspólną podstawy idei „wsi w krajobrazie parkowym”.

1.1.1. „Wieś w krajobrazie parkowym” – geneza pojęcia

Nie ma informacji o tym, czy generał Dezydery Chłapowski użył kiedykolwiek sformułowania „wieś w krajobrazie parkowym” lub podobnego, jednakże pisząc o narodzinach tego pojęcia, należy przypomnieć, że wiele elementów owej idei było realizowanych praktycznie przez generała w sposób prekursorski m.in. w Turwii i na obszarach innych jego włości.

Generał Dezydery Chłapowski (1788–1879) uważany jest (słusznie) za prekursora ochrony i kształtowania krajobrazu wiejskiego w Polsce, który jako pierwszy wprowadził postępowe metody upraw rolnych. Niewątpliwie wpływ na jego pracę miały zagraniczne podróże, w czasie których pogłębiał swoją wiedzę, praktykując m.in. we wzorcowym majątku księcia Leicester czy też w Szkocji, gdzie poznawał zasady nowoczesnego rolnictwa. Zaawansowana wiedza rolnicza w Anglii, dzięki której uzyskano harmonijne połączenie natury i kultury, nie tylko budziła podziw, ale również chęć naśladownictwa.

W swojej książce *O rolnictwie* pisał: „W Anglii i Szkocji tym sposobem uporządkowane pola nadają tym krajom postać angielskiego ogrodu (...). Nie dla samej piękności życzyłbym widzieć takie rolnictwo u nas zaprowadzone, ale dla większych korzyści, które z niego wypływają. (...) Zgoła, tak jak w każdym przedsięwzięciu, gdy uporządkowanie pierwiastkowo będzie dobre, wykonanie stanie się łatwiejsze i skuteczniejsze” [5, s. 188].

Proponowane przez Chłapowskiego właściwe zagospodarowanie krajobrazu otwartego miało więc służyć nie tylko uporządkowaniu, czyli pięknu, ale także miało przynieść większą wydajność, czyli użyteczność. Generał Chłapowski jako pierwszy podjął próbę zmiany polskiego gospodarstwa na wzór rolnictwa angielskiego, wprowadzając płodozmian zamiast trójpólówki. Rewolucyjna wówczas koncepcja rolnicza zakładała także przekształcenie krajobrazu. Odbywać się to miało poprzez wprowadzenie gęstej sieci zadrzewień śródpolnych. Zadrzewienia miały spełniać nie tylko funkcję wiatrochronów, ale także funkcję ekonomiczną (pozyskiwanie drewna, lokalizowanie pasiek), biologiczną (remizy dla dziko żyjących zwierząt i ptactwa, funkcja wiatrochronna itd.) i estetyczną [9]. Realizowana przez generała dalekowzroczna koncepcja przyrodniczo-krajobrazowa dostarczyła wielu praktycznych

wskazówek niezwykle przydatnych, także i dzisiaj, w doprecyzowaniu idei rolniczego „krajobrazu parkowego”, szczególnie w zakresie problematyki zadrzewień śródpolnych.

Zapoczątkowaną w XIX w. przez generała politykę zadrzewień, której wielkie znaczenie przyrodniczo-krajobrazowe podkreślają liczne badania, kontynuowano w czasach międzywojennych, a także po 1945 r. W latach 50. XX w. w Zakładzie Dendrologii i Pomologii PAN w Kórniku przeprowadzono dokładne prace badawcze w rejonie Turwi, które dotyczyły wpływu różnego rodzaju zadrzewień (aleje przydrożne, zadrzewienia kępowe, zadrzewienia pasowe) na poszczególne czynniki klimatu lokalnego. Wynikało z nich, że właściwie zaprojektowany układ zieleni wywiera korzystny wpływ na plony roślin, które znajdują się w pasie osłoniętym od wiatru i jest to wpływ tak wyraźny, że wręcz konieczny do stosowania w Polsce, a zakładanie różnego rodzaju szerokich pasów ochronnych powinno być, zdaniem ówczesnych naukowców, dominującym elementem w kształtowaniu krajobrazu [1].

Ignacy Tłoczek w opracowaniu *Kształtowanie zieleni w krajobrazie wiejskim* nadmienia, że idea propagowana przez Chłapowskiego znalazła wielu naśladowców na Śląsku i w Wielkopolsce, a akcję zadrzewień prowadzono w XIX w. nie tylko z myślą o poprawie warunków środowiskowych, ale i z zamiarem podniesienia walorów plastycznych krajobrazu [22]. Modelowe gospodarstwo generała, znajdujące się w Turwii koło Poznania, było dla innych rolników wzorem harmonijnego połączenia piękna z użytecznością oraz przykładem w pełni zaplanowanego przekształcenia krajobrazu w celu unowocześnienia i poprawy warunków ekonomicznych. Stanowiło to pierwszą przesłankę w kierunku krajobrazu komponowanego. Dzisiaj należy do najstarszych, zachowanych założeń zieleni śródpolnej. W pałacu w Turwii mieści się stacja Zakładu Badań Środowiska Rolniczego i Leśnego PAN, a na terenach majątku Dezyderego Chłapowskiego utworzono Park Krajobrazowy jego imienia.

Pisząc o zasługach generała dla kształtowania idei rolniczego „krajobrazu parkowego”, należy wspomnieć o inspiracji, jaką były dla niego krajobrazy wsi brytyjskich, szczerze podziwiane, ale też wnikliwie analizowane w trakcie odbywanych tam podróży, jakie dziś nazwalibyśmy studialnymi. Zespolecie Piękna z Użytecznością, do jakiego dążył generał, kształtując krajobraz rolniczy w swoich włościach, było kultywowane na Wyspach dużo wcześniej. Dziewiętnastowieczna rewolucja przemysłowa, w dość istotny sposób przeobrażając brytyjski krajobraz, nie zniweczyła owej idei, a nawet w odniesieniu do wielu obszarów rolniczych i ogrodniczych okazała się pozytywnym impulsem modernizacyjnym.

Wielka Brytania posiada do dzisiaj jedno z najlepiej wypielęgnowanych i najbardziej charakterystycznych w skali Europy zasobów krajobrazów wiejskich. Wizerunek ten zawdzięcza konsekwentnie od wieków wprowadzanym w życie pozytywnym działaniom planistyczno-przestrzennym i krajobrazowo-kompozycyjnym, takim jak np. wprowadzona w XVIII–XIX w. „Rewolucja Rolna”, tzw. *Parlament Enclosure Acts* odpowiedzialne bezpośrednio za zarządzanie gruntami itd. Wydłużone, wąskie pola w procesie komasacji gospodarstw wiejskich zastąpiono wówczas kwadratowymi i obsadzonymi żywopłotami (bądź okalanymi murkami kamiennymi układanymi na sucho), co ułatwiło przejście z rolnictwa na hodowlę zwierząt.

Największe nasilenie komasacji zbiegło się z „rewolucją ogrodową” i powstaniem nowego kierunku w projektowaniu ogrodów. Dotąd panujący styl geometryczny „cyrklem i miarą mierzony” zaczął tracić na popularności [10]. Do walki z obcymi dla natury „tworami” ruszyli razem filozofowie, poeci, estetycy oraz liczni przyrodnicy i podróżnicy. Chwalono przyrodę swojską i opisywano piękno natury w ogrodach chińskich. Powoli zaczęły znikać z krajobrazu elementy ogrodów regularnych. Pozbywano się wszelkich barier pomiędzy par-

kiem a okalającym krajobrazem, stosując niewidoczne ogrodzenia, tzw. system a-ha. Były to np. rowy z ukrytymi w nich żywopłotami, niskie żywopłoty. Elementy te stanowiły zamknięcie ogrodu, ale nie były barierą dla ludzkiego wzroku. Dzięki tej metodzie ogród łączył się bezpośrednio z otaczającym krajobrazem i powiększał się optycznie.

Za ojca stylu naturalnego, który potraktował ogród jako integralną część krajobrazu, został uznany William Kent. Za nim cała plejada innych architektów przekształcała krajobraz parku angielskiego, a byli to: Lancelot Brown, William Chambers, Humphrey Repton [21]. W tym czasie pojawiła się również propagowana przez Stephena Switzera idea ozdobnej farmy – zwanej przez francuzów *ferme ornée* (*ornamental farm*) – którą zrealizowano w posiadłości poety Williama Shenstonea. Dzisiejszy krajobraz wsi angielskiej jest rezultatem wielu ówczesnych wysiłków zmierzających zarówno do unowocześnienia gospodarki rolnej, jak i do sprostania wymogom nowej mody ogrodowej.

W klasycznym dziele brytyjskim o planowaniu ruralistycznym czytamy: „Angielska wieś od dawna zajmuje główne miejsce jako przedmiot miłości i dumy Brytyjczyków, zarówno mieszkańców wsi, jak i mieszczuchów. Jest ona postrzegana także przez przybyszów spoza Wyp jako szczególnie charakterystyczny i atrakcyjny «produkt» angielskiego stylu życia. «Produkt» użyteczny, często piękny lub przynajmniej przyjemny, pełen wdzięku i charakteru. A wreszcie jako zapis długiej historii, jako dzieło człowieka, które jest jednocześnie wytworem czasu. Afekt w stosunku do naszych starych wsi, jak też duma z nich są naturalne i chwalebne. Bylibyśmy głupcami i rozrzutnymi, niegodni naszego dziedzictwa, jeśli nie podejmowalibyśmy wszelkich starań, aby chronić tę tradycyjną harmonię” [16, s. 5].

Autorem tych słów był Thomas Sharp, w XX w. czołowy ruralista, którego praca *The Anatomy of the Village* stanowi podsumowanie doświadczeń brytyjskich w kształtowaniu krajobrazu wiejskiego. Oczywiście nie mógł jej znać generał Chłapowski, gdyż została opublikowana kilkadziesiąt lat po jego śmierci, ale nie można wykluczyć, że stanowiła inspirację dla twórców krakowskiej szkoły architektury krajobrazu, w środowisku których zrodziło się pojęcie „wsi w krajobrazie parkowym”.

Pojęcie krajobrazu parkowego zostało po raz pierwszy sformułowane przez prof. Janusza Bogdanowskiego w 1976 r. w pracy *Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu*. Był to niejako wyraz troski o przyszłą przestrzeń, w której żyć ma człowiek symbolicznego roku 2000, natomiast koncepcja „krajobrazu parkowego jutra” stanowiła propozycję rozwiązań dla narastających już wówczas problemów przestrzennych. Projekt teoretyczny prof. Bogdanowskiego zakładał harmonijne powiązanie krajobrazu zurbanizowanego, otwartego i zielonego na zasadach „sztuki kształtowania przestrzeni dla potrzeb człowieka, (...) zgodnie z właściwościami środowiska naturalnego”.

W wizji krajobrazu modelowego nie było miejsca na konflikt pomiędzy naturą oraz naturalną i sztuczną gospodarką człowieka. Dążono do rozwiązywania wszelkich problemów wyłącznie na zasadzie harmonii. Temu celowi miało służyć optymalne wykorzystanie zasobów, tak aby struktury przestrzenne rozwijały się nie pod presją jednego elementu, ale uwzględniając każdy komponent. Koncepcja „krajobrazu parkowego jutra” opierała się na świadomym kształtowaniu przestrzeni i miała na celu stworzenie krajobrazu bogatego i różnorodnego pod względem przyrodniczym. Krajobraz zawierał oprócz waloru produkcyjnego (wynikającego z gospodarki racjonalnej) także wartości rekreacyjne. Zasadniczym walorem miała być zwarta zabudowa wsi o charakterze regionalnym na tle rozłogu upraw i zadrzewień śródpolnych, dodatkowo powiązana bezkolizyjną siecią drogową, ważną dla turystyki pieszej i kołowej.

Przedstawiony przez Bogdanowskiego w latach 70. XX w. model „prawidłowo ukształtowanego krajobrazu rolniczego” ma wiele atrybutów krajobrazu, który dziś opatrzylibyśmy przymiotnikiem: „zrównoważony”. Wszakże model ten bliski jest zarówno postulatowi ruralistycznemu Sharpa, jak i doświadczeniom rolniczym generała Chłapowskiego. Te zaś, jak stwierdziliśmy, wywodzą się w prostej linii z brytyjskiej tradycji kształtowania krajobrazu wiejskiego, gdzie głównym celem było doskonalenie umiejętności łączenia Piękna z Użytecznością.

1.1.2. „Wieś w krajobrazie parkowym” w ujęciu ruralistycznym

Wiele elementów idei „wsi w krajobrazie parkowym” odnaleźć można w pracach ruralistycznych szkoły krakowskiej, której reprezentantami byli profesorowie: Andrzej Rzymkowski, Mieczysław Chowaniec, Andrzej Solecki, August Bocheński i przedstawiciele młodszej generacji.

Andrzej Rzymkowski posługiwał się w swoich opracowaniach dotyczących modernizacji osadnictwa rolniczego warsztatem, dziś powiedzielibyśmy, ekologa – świadomego zasadniczej roli, jaką w kształtowaniu krajobrazu wiejskiego odgrywają czynniki przyrodnicze: gleba, woda, wiatr, słońce. Oceniając z tego punktu widzenia rozplanowanie osiedli wiejskich, szczególnie na obszarach górskich, widział potrzebę radykalnej przebudowy systemu osadniczego, a w związku z tym także systemu polno-łąkowego i leśnego. Dawne osiedla wiejskie, usytuowane najczęściej w dennych partiach dolin (ze względu na bliskość wody i starych traktów komunikacyjnych), powinny być według Rzymkowskiego zastąpione nowymi osiedlami lokalizowanymi w wyższych, stokowych partiach dolin, powyżej stref mrozowiskowych i zalewowych.

W projekcie modelowym zaproponował podział na sześć hipsometrycznych pięter upraw. Dno doliny, do wysokości zalewów mrozowych, zajmowałyby łąki. W pasie dna prowadzono by również główną arterię komunikacyjną i dopuszczano sytuowanie budynków o charakterze usługowym oraz handlowo-przemysłowym. Wyższe piętro zajmowałyby pasma sadów, a ponad nimi – nowa zabudowa w układzie liniowym lub w postaci zwartych przysiółków. Jeszcze wyżej, ponad zabudowę – uprawy rolne oraz pastwiska i na najwyższym piętrze – las kadrujący całość układu osadniczo-rolnego.

Przyjęty przez Rzymkowskiego program planu zagospodarowania przestrzennego dawałby nie tylko korzyści natury gospodarczej, ale także znacząco zwiększałby walory krajobrazowe doliny. Rzymkowski tak opisywał walory krajobrazowe swojej koncepcji: „z arterii komunikacyjnej dennej, która jest wolna od zabudowy, otrzymujemy swobodne pole widzenia na atrakcyjną scenerię górską. (...) Z osiedla obserwujemy zbocza przeciwległe, mając głęboką podstawę widokową sięgającą do dna doliny; również widoki w kierunku osi doliny zyskują wskutek podniesienia płaszczyzny horyzontu i są bez porównania bardziej atrakcyjne, niż obserwowane z zabudowy dennej. Przy obserwacji ze szczytu (związanego z ewentualnym ruchem turystycznym) zasadniczym walorem krajobrazowym jest skupienie osiedli w postaci zwartych przysiółków z pozostawieniem wielkich, niezabudowanych przestrzeni” [14, s. 67]. W taki sposób realizowałaby się w omawianej koncepcji zasada łączenia Użyteczności z Pięknością, znamienna dla idei „wsi w krajobrazie parkowym”.

Mieczysław Chowaniec był twórcą teoretycznych koncepcji koncentracji osadnictwa wiejskiego wraz z koncentracją usług. Proponowane przez niego modele modernizacji wiejskich układów osadniczych wykazywały, poza celami funkcjonalno-technicznymi, wyraźny

cel kompozycyjno-krajobrazowy. Uważał on, że typ zabudowy łańcuchowej tak charakterystyczny m.in. dla wsi małopolskiej, jest anachronizmem wymagającym zasadniczej przebudowy w sytuacji, gdy większość jej mieszkańców przestała już zajmować się rolnictwem. Uzasadniał, że w przypadku osiedli typu liniowego ich przebudowa jest możliwa technicznie i wskazana ze względów kompozycyjno-krajobrazowych, a co więcej, można by ich modernizację przeprowadzić bez nadzwyczajnych nakładów inwestycyjnych.

Modele modernizacyjne opracowane przez Chowańca polegały na uwolnieniu otwartego krajobrazu wsi od zabudowy rozproszonej poprzez koncentrację nowej zabudowy wiejskiej w strefie wyznaczonej w odniesieniu do lokalizacji proponowanego centrum społeczno-usługowego wsi. Strefa stosunkowo intensywnej zabudowy wiejskiej obejmowałaby obszary położone w izochronie 10-minutowego dojścia pieszego do wspomnianego ośrodka społeczno-usługowego. Chowaniec widział możliwość i racjonalność zasadniczego skrócenia pasm istniejącej zabudowy łańcuchowej i wyznaczenia terenów do nowej zabudowy w pasmach równoległych do pasma skróconego, oczywiście w ramach wspomnianej izochrony. Zieleni wysoka towarzysząca opuszczonym i oczyszczonym z zabudowań siedliskom rozproszonym mogłaby – według Chowańca – stać się podstawą do tworzenia pasów wiatrochronnych i innych korytarzy wysokiej zieleni śródpolnej oraz alei przydrożnych poprzez scalanie dosadzeniami drzew rozproszonych kęp zadrzewień. Koncentracja zabudowy na dość rygorystycznie określonym obszarze umożliwiłaby także świadome komponowanie panoramy wsi z uwzględnieniem zasad kształtowania zabudowy w krajobrazie otwartym.

Problemy estetyki osiedli wiejskich i zasad ich kompozycji w krajobrazie otwartym, rola zieleni na działce siedliskowej, we wnętrzu wsi i w strefie polno-łąkowo-pastwiskowej, razem z postulatami dotyczącymi ochrony wiejskiego środowiska oraz wartości kulturowych w planowaniu przestrzennym, z uwzględnieniem procesów urbanizacyjnych, stanowią istotną część publikowanego dorobku naukowego Chowańca [6, 7]. Wszystkie te przemyślenia mają istotne znaczenie dla konkretyzacji idei wsi w krajobrazie parkowym, jednakże szczególnie inspirujące wydają się wspomniane wyżej modele koncentracji zabudowy wiejskiej, których realizacja w zasadniczy sposób wpłynęłaby na poprawę jakości krajobrazu wiejskiego.

Andrzej Solecki, badający m.in. osadnictwo Spisza Polskiego, wskazywał na szczególne walory przyrodniczo-krajobrazowe tamtych układów planistyczno-przestrzennych, niezwykle oryginalnych, nieposiadających odpowiednika na innych ziemiach polskich, określanych jako typ pasmowo-koncentryczny, jeszcze wówczas bez tendencji do rozpraszania zabudowy [17–19]. W latach 60. XX w., kiedy to Solecki prowadził swoje badania na Spiszu, tamtejsze wsie, jak np. Nowa Biała, Frydman, Krempachy i inne posiadały zabudowę zwartą i uporządkowaną pod względem gabarytowym i sytuacyjnym, zamykającą się w całości w ramach precyzyjnie wyznaczonych i respektowanych granic oddzielających tereny budowlane od terenów rolnych. Interesująca jest diagnoza Soleckiego, który trwałość systemu planistyczno-przestrzennego osadnictwa na Spiszu, wywodzącego się z XIII–XIV-wiecznej kolonizacji na prawie niemieckim tłumaczył raczej stagnacją gospodarczą regionu, którego tradycyjne struktury społeczno-ekonomiczne nie uległy jeszcze w tamtych latach oddziaływaniu bodźców urbanizacyjnych, niż respektowaniem przez mieszkańców w sposób świadomy rygorów dyscypliny planistyczno-przestrzennej. Wsie spiskie wraz z otaczającym je krajobrazem tworzyły wówczas układ bardzo zbliżony do idei wsi w krajobrazie parkowym. Solecki postulował, aby jeszcze lepiej wyakcentować owe walory środowiskowe i w perspektywie doprowadzić do przekształcenia krajobrazu spiskiego w obszar leśno-parkowy.

Obecnie krajobraz Spiszu ulega przemianom, które w istotnych elementach bywają sprzeczne ze wspomnianymi postulatami. Nie są już respektowane dotychczasowe granice zabudowy – działki budowlane wyznaczane bywają w strefie pól i pastwisk, zasada strefowania zabudowy mieszkaniowej odrębnie w stosunku do strefy gospodarczo-składowej przestała obowiązywać, zabudowywane jest wewnątrz wsi, tzw. nawsie itd. Spisz, którego krajobraz wiejski mógł być porównywalny pod względem dyscypliny kompozycyjnej obszarów zabudowy z zachwalaną przez Sharpa dyscypliną planistyczno-przestrzenną wsi angielskiej, coraz bardziej oddala się od ideału wsi w krajobrazie parkowym.

Bardzo interesujące badania terenowe z rejonów Małopolski oraz wywiedzione z nich przemyslenia dotyczące re-kompozycji krajobrazu na zasadach mających wiele wspólnego z ideą wsi w krajobrazie parkowym przedstawił August Bocheński [2, 3, 15]. W swoich opracowaniach dążył do uporządkowania terenów rolniczych, a celowi temu miało służyć wprowadzenie nowego systemu osadniczego polegającego na pasmowym skupieniu zabudowy wiejskiej wokół istniejących tras komunikacyjnych. Istotną rolę odgrywały w jego koncepcji zespoły zieleni związanej z zagrodowymi działkami siedliskowymi. Zespoły te, wzajemnie ze sobą połączone projektowanymi pasmami zieleni wysokiej, utworzyłyby sieć zadrzewień pasmowych, wzbogacając krajobraz wiejski.

Próbę scalenia rozmaitych elementów dotyczących idei wsi w krajobrazie parkowym, rozproszonych w pracach Bogdanowskiego, Novaka, Rzymkowskiego, Chowańca, Łuczyńskiej-Bruzdowej, Bocheńskiego i innych autorów, przeprowadził Marek Kowicki w pracy *Wieś przyszłości jako alternatywa osadnicza miasta*. Przedstawił on zarys jednolitej koncepcji, w której uwzględnione zostały uwarunkowania rzutujące coraz silniej na kierunki rozwoju i zagospodarowania obszarów wiejskich, szczególnie w Małopolsce. Do najistotniejszych trendów zaliczony został stały przyrost liczby ludności nierolniczej mieszkającej na wsi, zarówno tej, która wywodzi się z rodzin miejscowych, jak i napływowej. W wielu wsiach małopolskich odsetek ludności nierolniczej (w tym uprawiającej rolnictwo jedynie w celach samozaopatrzeniowych) od kilku już dekad zdecydowanie przewyższa odsetek ludności utrzymującej się wyłącznie lub głównie z rolnictwa.

Kowicki zwraca uwagę, że współcześnie nie został w Polsce wdrożony system osadniczy projektowany dla ludności nierolniczej, uwzględniający specyfikę tej kategorii mieszkańców wsi. W rezultacie ludność nierolnicza kontynuuje nadal ów tradycyjny, właściwy dla wsi typowo rolniczej system osadniczy charakteryzujący się ekstensywnym, by nie powiedzieć – rozrzućnym, jak na zmienione uwarunkowania, wykorzystaniem terenów do celów budowlanych. Odbywa się to kosztem zajmowanych coraz to nowych obszarów krajobrazu otwartego, nierzadko poprzez „konsumowanie” w celach budowlanych szczególnie atrakcyjnych jego połaci. Autor podkreśla, że kluczowe znaczenie dla sanacji wsi i dla możliwości tworzenia jej parkowego otoczenia krajobrazowego ma koncentracja w starannie wybranych lokalizacjach zabudowy dla ludności nierolniczej, jeśli ta decyduje się mieszkać na obszarach wiejskich.

Wskazuje on, że na ziemiach polskich istniały dawniej całkiem liczne przykłady intensywnego osadnictwa nierolniczego na obszarach wiejskich (m.in. miasteczka rzemieślnicze i kupieckie zakładane w czasach historycznych na obszarach latyfundiów magnackich i majątków szlacheckich), jak też, może mniej liczne, ale jednak zrealizowane przykłady bardzo zdyscyplinowanego pod względem planistyczno-przestrzennym osadnictwa rolniczego (np. w ramach osadnictwa fryderycjańskiego i józefińskiego). Dopiero nawiązanie do tego rodzaju dyscypliny planistycznej w odniesieniu do osadnictwa na obszarach wiejskich otworzyłoby możliwość realizacji idei „wsi w krajobrazie parkowym”.

Kowicki przedstawia scenariusz działań inwestycyjnych, dzięki którym możliwe byłoby przekształcenie wsi pasmowych w zwarte, zdyscyplinowane układy planistyczno-przestrzenne o intensywniej zabudowie, wzorowane do pewnego stopnia na zasadach kształtowania wyżej wspomnianych miasteczek. Podkreśla on jednak, że proponowany model sanacji wsi i nadania jej krajobrazom charakteru parkowego może być realizowany wyłącznie jako rezultat świadomie podjętej inicjatywy mieszkańców. Ich współuczestnictwo w kształtowaniu „bliskiej Ojczyzny” może być szansą na przywrócenie różnorodności krajobrazowo-architektonicznej pomiędzy poszczególnymi regionami wiejskimi.

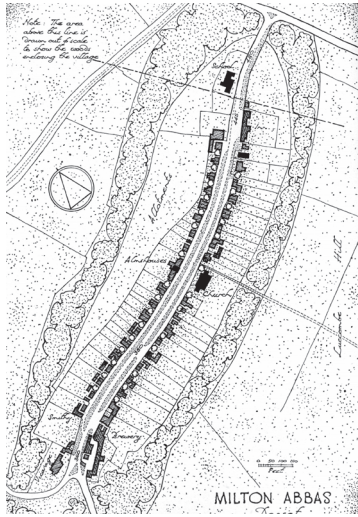
2. Wnioski

Podsumowując przedstawione wyżej opinie, należy zwrócić uwagę na zasadniczo jednomyślny, bo zgłaszany we wszystkich cytowanych pracach postulat radykalnej przebudowy wiejskich układów osadniczych jako warunku podstawowego modernizacji zagospodarowania obszarów wiejskich w sposób łączący harmonijnie Piękno z Użytecznością. O ile w książce Sharpa dominuje satysfakcja z tego, że wiele angielskich wsi spełnia ów postulat i należy jedynie zadbać o to, aby wypracowanych walorów nie zniszczyć, to w pracach polskich autorów wyraźnie widać poważne zaniepokojenie kierunkiem przeobrażeń dokonujących się na polskiej wsi, szczególnie w odniesieniu do tendencji osadniczych realizowanych bez respektu dla piękna i wedle nader partykularnych kryteriów użyteczności. Rzymkowski, jak wspomniano, widzi tu konieczność zasadniczej dyslokacji zabudowy i innych elementów zagospodarowania obszarów wiejskich w celu ich optymalnego dostosowania do uwarunkowań klimatycznych i kompozycyjno-krajobrazowych. Chowaniec uzależnia możliwość osiągnięcia owego celu modernizacyjnego od ograniczenia ekspansji pasmowej, przydrożnej zabudowy oraz jej koncentracji w określonej lokalizacyjnie i obszarowo strefie centralnej wsi. Solecki wskazuje na model tradycyjnej wsi spiskiej jako przykład, że w warunkach geograficzno-przyrodniczych bardzo podobnych do uwarunkowań wielu wsi małopolskich możliwa była realizacja bardzo zdyscyplinowanego pod względem planistyczno-przestrzennym i architektonicznym systemu osadniczego. Kowicki wskazuje na konieczność uwzględniania w realizowanych koncepcjach planistycznych istotnych różnic dotyczących form osadnictwa i jego intensywności, właściwych dla zabudowy ludności nierolniczej mieszkającej na wsi, w zestawieniu z warunkami zabudowy dla rolników.

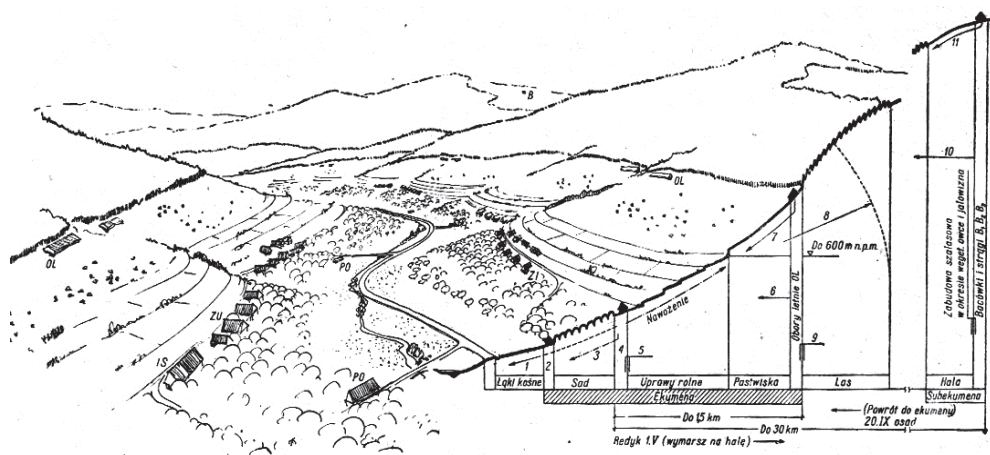

III. 1, 2. Size of crop rotation fields in estate of Dezydery Chłapowski in Turew in the first half of XIX century and in 1982 (Cofa 1986). Most of the shelterbelt system, which was founded in the twenties XX century, remains to this day. Plantings belts reach a length of up to several kilometers, with a width ranging from ten to thirty meters. In the middle zone there is usually located an access road to the fields. 1 – the park of the palace, 2 – village building, 3 – peasant land granted in 1924, 4 – forest, 5 – woodlots more than 100 years old, 6 – middle of each box indicates the area in hectares, 7 – woodlots. Source document: P. Ilnicki, *Polskie rolnictwo a ochrona środowiska*, Wydawnictwo Akademii Rolniczej im. Augusta Cieszkowskiego w Poznaniu, Poznań 2004, p. 164

II. 1, 2. Wielkość pól płodozmianowych w majątku Dezyderego Chłapowskiego w Turwi w pierwszej połowie XIX w. oraz w 1982 r. (Cofa 1986). Większa część systemu zadrzewień, który został założony w latach 20. XIX w., pozostała do dnia dzisiejszego. Pasy zadrzewień osiągają długość do kilku kilometrów, przy szerokości od kilkunastu do trzydziestu metrów. W środku pasów zwykle mieści się droga dojazdowa do pól. 1 – park z pałacem, 2 – zabudowa wsi, 3 – grunty chłopskie nadane w 1924 r., 4 – las, 5 – zadrzewienia ponad 100-letnie, 6 – w środku każdego pola oznaczono jego powierzchnię w hektarach, 7 – zadrzewienia. Źródło: P. Ilnicki, *Polskie rolnictwo a ochrona środowiska*, Wydawnictwo Akademii Rolniczej im. Augusta Cieszkowskiego w Poznaniu, Poznań 2004, s. 164

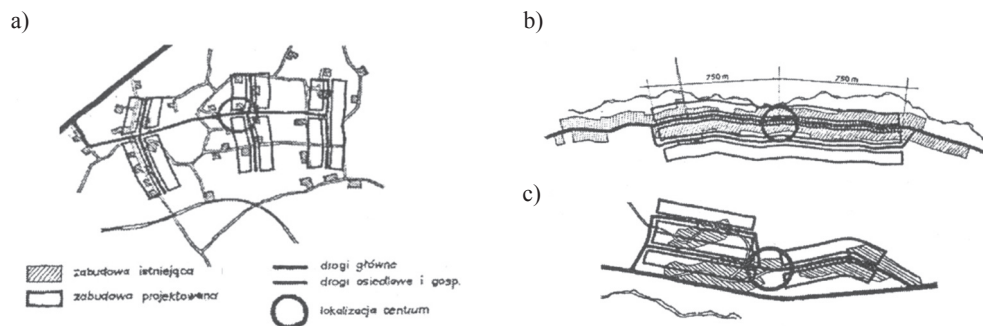

- III. 3, 4. Milton Abbas, Dorset. The village was built in 1786, as linear village, with compact settlement, surrounded by a ring plant (view of design and the current situation). The village has been preserved in its original form. Strap of plant effectively protected the building from spreading beyond the designated urban scheme. Source document: Thomas Sharp, *The Anatomy of the Village*, Penguin Books, Harmondsworth, Middlesex 1946, p. 22; <http://www.bing.com/images/search?q=milton+abbas&view>
- II. 3, 4. Milton Abbas, Dorset. Wieś wybudowana w 1786 r. jako ulicówka, o zabudowie zwartej, otoczona pierścieniem plant (widoczne: projekt i stan obecny). Wieś została zachowana w niezmienionej formie. Pas plant skutecznie ochronił przed rozprzestrzenieniem się zabudowy poza wyznaczony schemat urbanistyczny. Źródło: Thomas Sharp, *The Anatomy of the Village*, Penguin Books, Harmondsworth, Middlesex 1946, s. 22; <http://www.bing.com/images/search?q=milton+abbas&view>

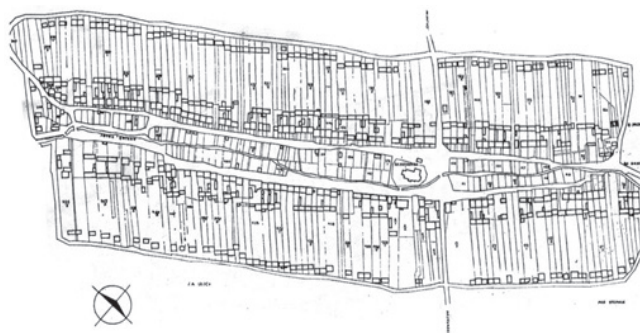
III. 5. Panoramic outline of the valley – design concept by A. Rzymkowski. Source document: A. Rzymkowski, *Planowanie osiedli wiejskich w terenach górskich*, Budownictwo i Architektura, Warszawa 1954, p. 39

II. 5. Schemat panoramyczny doliny – koncepcja projektowa według A. Rzymkowskiego. Źródło: A. Rzymkowski, *Planowanie osiedli wiejskich w terenach górskich*, Budownictwo i Architektura, Warszawa 1954, s. 39

III. 6. Concepts of concentration of the rural settlement with the concentration of services: a) an estate with scattered buildings: the concentration of farm buildings in the hamlets located perpendicular to the path of socio-service center in the center, b) residential buildings line the elongated with a length greater than 1,500 m: concentration of settlement in the area 10 min. pedestrian access to the center, c) estate line with the proposal bypass expensive long-distance running. Source document: M. Chowaniec, *Zarys teorii i zasad kształtowania osiedli i terenów wiejskich*, Kraków 1989, p. 201, 206, 210

II. 6. Koncepcje koncentracji osadnictwa wiejskiego wraz z koncentracją usług: a) osiedle o zabudowie rozproszonej: koncentracja zabudowy zagrodowej w przysiółkach położonych prostopadle do drogi, z ośrodkiem społeczno-usługowym w centrum, b) osiedle o zabudowie liniowej wydłużonej o długości większej niż 1500 m: skupienie osadnictwa w strefie 10 min dojazdu pieszo do ośrodka, c) osiedle liniowe z propozycją obwodnicowego prowadzenia drogi dalekobieżnej. Źródło: M. Chowaniec, *Zarys teorii i zasad kształtowania osiedli i terenów wiejskich*, Kraków 1989, s. 201, 206, 210

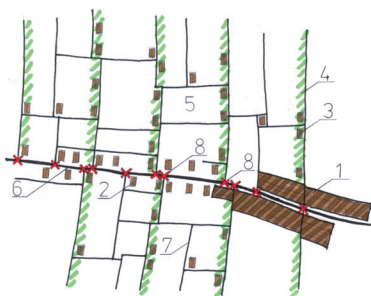
III. 7. Nowa Białą. The plan of the two rings of build-up area formed 1935: 1 – the inner ring of residential development with clearly defined borders of the agricultural acreage, 2 – the outer ring at the end of separate parcels of residential and agricultural storage buildings. Source document: A. Solecki, *O formie przestrzennej i perspektywach rozwoju osiedli Spisza Polskiego*, Architektura 7, Arkady, Warszawa 1967, p. 279

II. 7. Nowa Białą. Plan z roku 1935. Wyraźnie ukształtowane dwa pierścienie zabudowy: 1 – pierścień wewnętrzny z zabudową mieszkaniową o ostro zarysowujących się granicach z areałem rolnym, 2 – pierścień zewnętrzny na krańcach wydzielonych działek mieszkalno-gospodarczych z zabudową magazynową. Źródło: A. Solecki, *O formie przestrzennej i perspektywach rozwoju osiedli Spisza Polskiego*, Architektura 7, Arkady, Warszawa 1967, s. 279

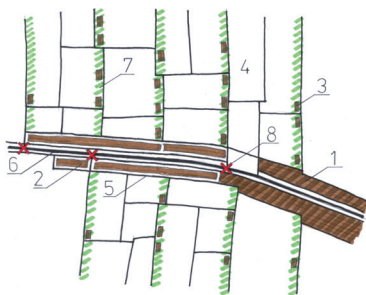
III. 8. Nowa Białą. The present state, system based on the two rings has deformed by the introduction of new buildings outside the area originally designated. Source document: <http://www.nowabiala.com/V1/photo.php?photo=36&type=category>

II. 8. Nowa Białą. Stan obecny, układ opierający się na dwóch pierścieniach uległ deformacji poprzez wprowadzenie nowej zabudowy poza strefy pierwotnie wyznaczone. Źródło: <http://www.nowabiala.com/V1/photo.php?photo=36&type=category>

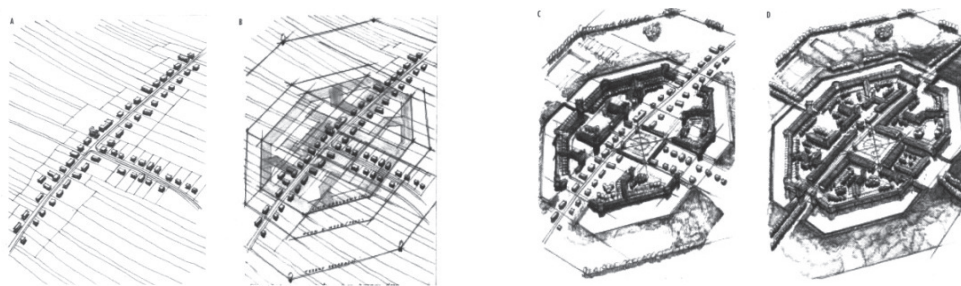

- III. 9. Schematic diagram showing the spatial arrangement often found in existing rural settlements with the concept of inclusion homesteads scattered in protective green belts: 1 – compact housing part, 2 – building point along the main road, 3 – scattered homesteads (habitat), 4 – proposed distribution of green belts and windbreaks, 5 – agricultural area, 6 – main road, 7 – field and driving paths, 8 – collision points. Source document: A. Bocheński, *Zagospodarowanie przestrzenne terenów rolniczych*, Budownictwo wiejskie, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne 1968, No. 8, p. 4

- II. 9. Schemat ideowy przedstawiający często spotykany układ przestrzenny istniejących osiedli wiejskich z koncepcją włączenia zagród rozproszonych w pasy zieleni ochronnej: 1 – zwarta część osiedla, 2 – zabudowa punktowa wzdłuż głównej drogi, 3 – zagrody rozproszone (siedliska), 4 – proponowane rozmieszczenie pasów zieleni wiatrochronnej, 5 – areal rolny, 6 – droga główna, 7 – drogi śródpolne i dojazdowe, 8 – punkty kolizji. Źródło: A. Bocheński, *Zagospodarowanie przestrzenne terenów rolniczych*, Budownictwo wiejskie, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne 1968, nr 8, s. 4

- III. 10. Building development partially scattered and concentrated along the transport route, transformed into band-point settlement with belts windbreaks, band – including concentrated scattered homesteads: 1 – compact housing part, 2 – building converted into a band-point settlement system, 3 – scattered habitats across green belts windbreaks for gradual depreciation, 4 – agricultural area, 5 – estate road, 6 – main road, 7 – utility road, 8 – collision points. Source document: A. Bocheński, *Zagospodarowanie przestrzenne terenów rolniczych*, Budownictwo wiejskie, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne 1968, No. 8, p. 4
- II. 10. Osiedle o zabudowie częściowo rozrzuconej i skupionej wzdłuż szlaku komunikacyjnego, przekształcone na osiedle o zabudowie pasmowej z pasami wiatrochronnymi – ujmującymi zagrody rozproszone: 1 – zwarta część osiedla, 2 – zabudowa punktowa przekształcona na pasmowy układ osiedla, 3 – siedliska rozproszone w pasach zieleni wiatrochronnej przeznaczone do stopniowej amortyzacji, 4 – areal rolny, 5 – droga osiedlowa, 6 – droga główna, 7 – drogi gospodarcze, 8 – punkty kolizji. Rysunki na podstawie: A. Bocheński, *Zagospodarowanie przestrzenne terenów rolniczych*, Budownictwo wiejskie, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, 1968, nr 8, s. 4

- III. 11. Shaping the inside of the village. The theoretical concept of strategy of focusing settlement of non-agricultural population living in rural areas, according to M. Kowicki. A. Starting point. Typical village, which has largely replaced the building substance. Other relics of an ancient village in the form of the church manse, old school, one cottage. In the absence of new rural construction land increases and dispersed buildings along the roads. B. Stage I. The transformation consists in determining the outlines of the plan in the future a residential and commercial building for non-agricultural population. C. Phase II. Gradual implementation of the project. D. Phase III. Final. Bringing to eliminate scattered settlement and the final closing of the proposed investment within a residential and commercial. Source document: M. Kowicki, *Patologie / wyzwania architektoniczno-planistyczne we wsi małopolskiej. Studium na tle tendencji krajowych i europejskich*, Wyd. Politechniki Krakowskiej, Kraków 2010, p. 168–169
- II. 11. Kształtowanie wnętrza wsi. Teoretyczna koncepcja strategii koncentracji osadnictwa ludności nierolniczej zamieszkałej na obszarach wiejskich według M. Kowickiego: A. Punkt wyjścia. Typowa wieś, w której dokonana się w dużej mierze wymiana substancji budowlanej. Pozostały relikty dawnej wsi w postaci kościoła z plebanią, starej szkoły, jednej chałupy. Z powodu braku nowych działek budowlanych wieś wydłuża się i rozprasza zabudowę wzdłuż dróg. B. Etap I. Transformacja polegająca na wyznaczeniu w terenie zarysu planu przyszłego zespołu mieszkalno-usługowego dla ludności nierolniczej. C. Etap II. Stopniowa realizacja inwestycji. D. Etap III. Końcowy. Doprowadzenie do likwidacji rozproszonego osadnictwa i ostatecznego zamknięcia inwestycji w obrębie projektowanego zespołu mieszkalno-usługowego. Źródło: M. Kowicki, *Patologie / wyzwania architektoniczno-planistyczne we wsi małopolskiej. Studium na tle tendencji krajowych i europejskich*, Wyd. Politechniki Krakowskiej, Kraków 2010, s. 168–169

References/Literatura

- [1] Białobok S., *Rola zadrzewień przydrożnych w uprawie krajobrazu*, Ogród, park, krajobraz, Rok II, Wydawnictwo Czasopism Technicznych NOT, Warszawa 1958.
- [2] Bocheński A., *Z aktualnych zagadnień zabudowy wsi*, Budownictwo wiejskie, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, nr 6, 1962.
- [3] Bocheński, *Zagospodarowanie przestrzenne terenów rolniczych*, Budownictwo wiejskie, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, nr 8, 1968.
- [4] Bogdanowski J., *Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu*, PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976.
- [5] Chłapowski D., *O rolnictwie*, Poznań 1852.
- [6] Chowanec M., *Kierunki rozwoju form przestrzennych osadnictwa wiejskiego w Polsce*, Zeszyty Naukowe Politechniki Krakowskiej nr 11, Kraków 1963.
- [7] Chowanec M., *Zarys teorii i zasad kształtowania osiedli i terenów wiejskich*, Politechnika Krakowska, Kraków 1986.
- [8] Dubel K., *Kształtowanie polityki rozwoju gmin położonych na obszarach cennych przyrodniczo*, Przegląd Komunalny, nr 4/2004.
- [9] Ilnicki P., *Polskie rolnictwo a ochrona środowiska*, Wydawnictwo Akademii Rolniczej im. Augusta Cieszkowskiego w Poznaniu, Poznań 2004.
- [10] Jankowski E., *Dzieje ogrodnictwa*, t. 1, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 1938.
- [11] Kowicki M., *Wieś przyszłości jako alternatywa osadnicza miasta*, Monografia 222, Politechnika Krakowska, Kraków 1997.
- [12] Kowicki M., *Osadnictwo i krajobraz wobec procesów urbanizacyjnych*, Aura, nr 5, 2007.
- [13] Kowicki M., *Patologie / wyzwania architektoniczno-planistyczne we wsi małopolskiej. Studium na tle tendencji krajowych i europejskich*, Politechnika Krakowska, Kraków 2010.
- [14] Rzymkowski A., *Planowanie osiedli wiejskich w terenach górskich*, Budownictwo i Architektura, Warszawa 1954.
- [15] Rzymkowski A., Bocheński A., *Wykorzystanie siedlisk zagród rozproszonych*, Budownictwo wiejskie, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, nr 1, 1963.
- [16] Sharp T., *The anatomy of the village*, Penguin Books, Harmondsworth, Middlesex 1946.
- [17] *Rolnictwo Ekologiczne. Od teorii do praktyki*, praca zbiorowa pod red. U. Sołtysiak, Stowarzyszenie EKOLAND Stiftung LEBEN & UMWELT, Warszawa 1993.
- [18] Solecki A., *O formie przestrzennej i perspektywach rozwoju osiedli Spiszu Polskiego*, Architektura 7, Arkady, Warszawa 1967.
- [19] Solecki A., *Pasmowo-zwarta struktura osiedli na Spiszu Polskim w świetle przemian gospodarczych wsi*, rozprawa doktorska, mpis, Kraków 1967.
- [20] Solecki A., *Zagadnienie przebudowy struktury przestrzennej wsi na Spiszu Polskim*, Teka Komisji Urbanistyki i Architektury Oddział PAN w Krakowie, t. 3, Kraków 1959.
- [21] Zachariasz A., *Plany katastralne ogrodów jako świadectwo rozwoju idei „ogrodu angielskiego” na przykładzie Beskidu Niskiego i Pogórza*, praca doktorska, Politechnika Krakowska, Kraków 1996.
- [22] Tłoczek I., *Kształtowanie zieleni w krajobrazie wiejskim*, PWN, Warszawa 1966.

- [23] Wilczyński R., *Jak rozwijać obszary wiejskie aby przeciwdziałać kryzysowi zagospodarowania przestrzennego*, [w:] *Polskie krajobrazy wiejskie dawne i współczesne*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG, nr 12, Sosnowiec 2009.
- [24] Wycichowska B., *Optymalizacja działań prewencyjnych na rzecz ochrony ograniczonych zasobów krajobrazu polskiej wsi*, [w:] *Polskie krajobrazy wiejskie dawne i współczesne*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG, nr 12, Sosnowiec 2009.
- [25] Majda T., *Wpływ regulacji prawnych na możliwości planowego sterowania rozwojem obszarów wiejskich*, *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki*, nr 4, PAN, Warszawa 2011.